

A MAGYAR NYELV ÉS A MAGYAR NYELVKÖZÖSSÉG JOGI HELYZETE

ANDRÁSSY GYÖRGY

1. BEVEZETÉS

Az ember gondolkodó lény, s egyben nyelvi lény is, hiszen gondolkodása nyelvbe ágyazott. Ahogy Heidegger írta: „A nyelv hajlékában lakozik az ember.”¹ Az egyes ember persze nem *a* nyelv, hanem az *anyanyelve*, illetve a *saját* nyelve hajlékában lakozik: ezen a nyelven éli az életét.² Természetesen megtanulhat és használhat egy vagy több más nyelvet is, mindazonáltal a legtöbb ember a saját nyelvét érti és beszéli a legjobban, a legszívesebben, s ha teheti, a leggyakrabban. Anyanyelvből, saját nyelvből jelenleg mintegy 7000 van, az emberiség létét ily módon a nyelvi sokféleség vagy – mint Eötvös nevezte – a nyelvkülönbség jellemzi.³ És végső soron ez a nyelvi sokféleség vagy nyelvkülönbség a forrása azoknak a jogi szabályoknak, amelyek a különféle nyelvek használatára és jogállására vonatkoznak.⁴ E szabályok nem alkotnak külön jogágot, mint amilyen például a büntetőjog, ugyanakkor ezek is mutatnak bizonyos önállóságot és együvé tartozást, s ezért e szabályok összessége egy sajátos *jogterület*ként fogható fel, amelyet leginkább *nyelvjog*nak lehet nevezni.⁵

A nyelvjog ma már a legtöbb országban meglehetősen kiterjedt. Magában foglalja bizonyos nyelvi jogok elismerését, továbbá a hivatalos nyelv vagy nyelvek megnevezését, olykor e nyelv vagy nyelvek dialektusaira is tekintettel, valamint a részlet-szabályok, köztük a törvényhozás, a kormányzati szervek, az igazságszolgáltatás, a közoktatási intézmények és az egyéb állami szervek nyelvhasználatára, s a hivatalos

¹ Heidegger 1994: 117.

² Ez nagyban-egészben áll azokra az emberekre is, akik a saját nyelvükön kívül értenek és beszélnek még egy vagy több más nyelvet is.

³ Vö. <https://www.ethnologue.com/statistics/size>

⁴ A nyelvekre vonatkozó jogi szabályozásnak van egy másik normacsoportja is: ennek tárgyát az egyes nyelvek *helyes* használata képezi; a jelen tanulmány erre nem terjeszkedik ki.

⁵ Ezt 1998-ban fogalmaztam meg először, ám akkor még inkább a nyelvi jog megnevezést használtam (vö. Andrásy 1998). Megjegyzem, a nyelvjog terminus használata terjedőben van, de Witte (2004) például még egy fontos tanulmányának a címében is használta.

földrajzi és intézményi megnevezések nyelvére vonatkozó előírásokat. A nyelvjoghoz tartoznak az állampolgársággal, a kisebbségi vagy regionális nyelvekkel, ezek védelmével, a bevándorlók nyelveivel összefüggő előírások, az idegen nyelvek tanulására, tanítására és használatára, továbbá a jelnyelvekre irányadó szabályok is. Ezek és a hasonló normák összessége alkotja az egyes államok nyelvjogát, melyet belső nyelvjognak és nemzeti nyelvjognak is nevezhetünk.

A nyelvjog nem korlátozódik az államok belső jogára: van, létezik nemzetközi nyelvjog is; mi több, a nemzetközi nyelvjog tovább tagolható univerzális, regionális és bilaterális nyelvjogra. A nemzetközi nyelvjogba főként két nagy normacsoport tartozik: egyfelől azok a szabályok, amelyek az államok nyelvi jogalkotása és jogalkalmazása számára írnak elő mintákat, mércéket, másfelől pedig azok a szabályok, amelyek a nemzetközi egyezmények hiteles nyelvére/nyelveire, valamint a nemzetközi szervezetek hivatalos nyelvére/nyelveire és munkanyelvére/munkanyelveire vonatkoznak. Van végül egy különös, több tekintetben is *sui generis* jog, az Európai Unió joga, amelyen belül szintén található olyan szabályokat, amelyek egy sajátos nyelvjogot alkotnak: az Európai Unió nyelvjogát.

Az egyes államok nyelvjoga között nagyok az eltérések. A nyelvjog legfontosabb intézményét, a hivatalos nyelv jogintézményét például sok állam nyelvjoga ismeri, de vannak államok, amelyek inkább az államnyelv vagy a nemzeti nyelv megnevezést használják. Fontos különbség az államok között, hogy hány hivatalos nyelvet, illetve államnyelvet vagy nemzeti nyelvet ismernek el: egyet vagy többet. Eltérés továbbá, hogy egyes államok külön nyelvtörvényekben szinte mindenről rendelkeznek, más államok viszont alig alkotnak ilyen szabályokat, s így eltérően határozzák meg azt is, hogy mire (milyen intézményekre, életszférákra, földrajzi területekre) terjed ki a hivatalos nyelv használata. Vannak végül olyan államok, amelyeknek a joga még csak meg sem nevezi a hivatalos nyelvet, államnyelvet vagy nemzeti nyelvet. Persze az állami szervek ezekben az államokban sem képesek nyelvhasználat nélkül működni, s ezért azt az egy vagy több nyelvet, amelyet rendeltetésük betöltése során használnak, hivatalos nyelvnek, államnyelvnek vagy nemzeti nyelvnek kell tekinteni. Ily módon minden államnak van legalább egy hivatalos nyelve, államnyelve, illetve nemzeti nyelve, függetlenül attól, hogy kimondja-e ezt az állam valamely jogszabálya vagy sem. Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban az ilyen nyelveket hivatalos nyelveknek fogom nevezni.

Annak, hogy az egyes államok nyelvjoga nagymértékben különbözik egymástól, nyilván több oka is van, és bizonyos, hogy az okok között előkelő helyet foglal el a nemzetközi nyelvjog kiforratlansága: az tehát, hogy az államoknak, illetve nemzetközi szervezeteiknek mindeddig nem sikerült egyetértésre jutniuk a nyelvjog, és különösen a *nyelvi jogok* fontos kérdéseiben. Így aztán az államok nyelvjogára jóval kisebb hatást gyakorol a nemzetközi jog, mint a belső jog egyes jogágaira: jellemző, hogy az EBESZ Kisebbségi Főbiztosa egyik jelentésében megállapította, hogy az általa megvizsgált „univerzális vagy regionális dokumentumok közül egy sem tar-

talmazza az államnyelv vagy hivatalos nyelv hiteles meghatározását”.⁶ Mindez pedig nagyrészt a nyelvjog és különösen a nyelvi jogok *elméletének* kiforratlanságára vezethető vissza. Amint egy kommentátor írta: „A nyelvi jogoknak nincs egyetemesen elfogadott értelmezése.”⁷

A vázolt körülmények megnehezítik a magyar nyelv jogi helyzetének felmérését. Ezért az elemzésnek nem csupán de lege lata, hanem de lege ferenda is vizsgálnia kell ezt a helyzetet, és valamelyest ki kell aknáznia a jogtörténet és a jog-összehasonlítás által kínált lehetőségeket is. A de lege lata, azaz a létező, az érvényes és hatályos jog szerinti megközelítés mellőzhetetlen, hiszen végső soron ebből ismerhető meg leginkább egy nyelv jogi helyzete. Egy nyelv jogi helyzetéhez mindazonáltal hozzátartozik az is, hogy milyennek *kellene* lennie e jogi helyzetnek, és ez a nézőpontja a de lege ferenda, azaz a jövőbeli, a meghozandó jogra vonatkozó megközelítésnek. Ez utóbbi jelentőségét növeli, hogy az egyes államok nyelvjoga eltérő, a nemzetközi nyelvjog és a nyelvjog elmélete pedig kiforratlan.

A de lege ferenda megközelítésnek különféle változatai vannak, a megérzésen alapuló véleményektől az esélylatolgató forgatókönyv-elemzéseken át egészen a kényszerítő erejű érvelésekig. Elismerve, hogy hasznos lehet ezek mindegyike, a magam részéről – amennyire csak lehet – a kényszerítő erejű érvelésre korlátozom magam, s ennek is egy olyan módjára, amely régtől fogva bevett mind a joggyakorlatban, mind a jogtudományban.

A szóban forgó érvelés alap gondolata az, hogy a létező jog több annál, mint amit kimond: van szelleme és vannak konkrétabb kimondatlan tartalmai is, s az ilyen íratlan, rejtett jogtartalmak általában felszínre hozhatók a jog kifejezett korpuszából, nemritkán kényszerítő erejű érveléssel, logikai levezetések, dedukciók útján. Nem véletlen, hogy a bíróságok és kvázi bíróságok az ilyen, ún. levezetett, származtatott jogtartalmakat általában a létező jog részének ismerik el, s e jogtartalmak így gyakran perdöntő jelentőségűek, és hatást gyakorolnak a jogalkotásra is. Természetesen a jogtudományt is érdeklik a jog rejtett, íratlan tartalmai: a tudományos jogértelmezés részint épp ezek feltárására irányul.

A rejtett jogtartalmak felszínre hozása különleges kapcsolatot teremt a de lege lata és a de lege ferenda megközelítés között. Az ilyen elemzés, illetve jogértelmezés ugyanis mindvégig a létező, a hatályos jog – esetenként az egykor hatályban volt jog, azaz a jogtörténet – szférájában mozog, s voltaképpen a levezetés eredménye is a létező joghoz tartozik: másként nem lehetne pert nyerni vele. Mindazonáltal az eredmény annyiban már mégis a jövőbeli, a kívánatos jog eleme, hogy a létező jognak ezt a láthatatlan, de egy sajátos jogértelmezéssel láthatóvá tett tartalmát a jogalkotónak bele kellene – és sokszor bele is kell – foglalnia a létező jogba. Ily módon a jog rejtett

⁶ Report on the Linguistic Rights of Persons Belonging to National Minorities in the OSCE Area (1999) <http://www.osce.org/hcnm/42060> IV. A. Question 1.

⁷ Arzoz 2007: 31.

tartalmait felszínre hozó jogértelmezés eredménye egyszerre *leíró* és *előíró*, egyszerre jeleníti meg a *létező* és a *kívánatos* jogot.

Ami most már a magyar nyelv jogi helyzetét illeti, ezt nézetem szerint három térségben kell vizsgálni: *a)* Magyarországon, *b)* az ország mai területén kívül, de az egykori történelmi Magyarország területén belül, *c)* a nagyvilágban; emellett szólni kell az Európai Unió nyelvjogáról és a magyar nyelvnek az unió nyelvjoga szerinti jogállásáról is. Ez a tanulmány erre vállalkozik, de nem így tagolódik: először rövid, lényegre törő, a részleteket a kiegészítő tanulmányokra hagyó áttekintést nyújt a magyar nyelv jogi helyzetéről mindhárom térségben a kezdetektől máig. A további részek a nemzetközi nyelv jog értelmezésével, egyes rejtett tartalmainak felszínre hozásával, valamint az Európai Unió nyelvjogára és a jogi nyelvvédelem kérdésére való kitekintéssel teszik teljesebbé a képet, részint de lege ferenda.

2. A MAGYAR NYELV JOGI HELYZETÉNEK FŐBB JELLEMZŐI AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ VÉGÉIG

A honfoglaló magyarok már fejedelmi hatalom alatt éltek, és aligha kétséges, hogy főleg a magyar nyelvet használták a magánéletben és a közéletben, a különféle tanácskozásokon, s közvetítő nyelvként is. A magyar fejedelemségnek így a honfoglalástól a királyság létrejöttéig terjedő időszakban is volt már hivatalos nyelve: jobbára a magyar.⁸

A királyság megalapítását követően a latin háttérbe szorította a magyar nyelvet a közéleti, a hivatalos nyelvhasználat színterein, de azért a magyar is használatos volt a királyi tanácsban, az országgyűléseken, a vármegyegyűléseken és a községi igazgatásban, a vármegyék magyarul is leveleztek egymással, s a perek egy része sem latinul, hanem magyarul, valamint az országban használatos más nyelveken folyt.⁹ A bírósági nyelvhasználatról az 1500-as években már törvények is rendelkeztek.¹⁰ Szent Istvántól kezdve tehát főleg a latin töltötte be a hivatalos nyelv szerepét, de azért a magyar is hivatalos használatban maradt, leginkább szóban. Figyelmet érdemel, hogy a magyar királyok autonómiát adtak Horvátországnak (1091), az erdélyi szászoknak (1226) és a szerbeknek (1691), s így a hivatalos ügyek vitelében használatos lett a horvát, a német és a szerb nyelv is.

⁸ Vö. Nádor 2002: 28, 43–45 és 92.

⁹ Vö. Nagy 2015: 149.

¹⁰ Az 1500. évi XXXV. tc. például előírta, hogy az egyházi bíróságokon az egyházi személyek helyettesei ne külföldiek, hanem „egyedül magyar nemzetbeliek legyenek, nehogy a perlekedők a helyettesek nyelvének és beszédének meg nem értése miatt kénytelenek legyenek úgy a tolmácsokat, mint ügyvédek is fölöslegesen megfizetni, de leginkább azért, nehogy a tolmácsok újján adandó feleleteikben hibáznai és magát a pert is elveszteni kényszerüljenek”. Corpus Juris Hungarici, elektronikus dokumentum, KJK Kerszöv, 2000. A továbbiakban nem adom meg az 1949. évi XX. tv. előtti joganyagok forrását, ez mindig a Corpus Juris.

Mohács után, majd az ország három részre szakadását követően a királyi Magyarországon némi hullámzások következtek a hivatalos nyelvhasználatban, végül azonban a latin helyzete erősödött meg. Az önálló fejedelemséggé vált Erdélyben főleg a magyart használták hivatalos ügyekben, 1690-től – már a Habsburg-uralom alatt – tértek át a latinra. A hódoltsági területen óriási volt a népességfogyás, ugyanakkor a török hatalom szinte érintetlenül hagyta a latin és magyar hivatalos nyelvű törvénykezést és egyházi oktatást.¹¹

A 18. század második felében már érelődött a gondolat, hogy a latint nem lehet a végtelenségig megtartani az ország hivatalos nyelveként, s ez idővel tükröződött a jogalkotásban is. Mária Terézia 1777-ben kiadott tanügyi rendelete, a Ratio Educationis ugyan még mindig „a latin oktatási hagyományokon alapult, de... az anyanyelv és a német oktatását is elő kívánta mozdítani”,¹² II. József 1784-ben kelt nyelvrendelete pedig már arról intézkedett, hogy Magyarország hivatalos nyelve a *német* legyen. A rendelet éles tiltakozást váltott ki, s azt az uralkodó a halálos ágyán visszavonta. Ezt követően viszont kezdetét vette az a folyamat, amely immár a *magyar* nyelv hivatalos nyelvvé tételére irányult.

Első lépésként megszületett az 1790. évi XVI. törvénycikk: ez még csak azt mondta ki, hogy „bármiféle ügyekre nézve idegen nyelv nem fog használtatni”, s emellett rendelkezett arról, hogy „a gimnáziumokon, akadémiákon és a magyar egyetemen a magyar nyelv- és írástan számára külön tanár fog beállíttatni... a kormányshelyi ügyek pedig most még latin nyelven lesznek tárgyalandók”. Ezután még mintegy fél évszázadon át számos törvénycikket fogadott el az országgyűlés, mire az 1844. évi II. tc.-kel, ha nem is teljes körűen, azaz a latin bizonyos körben való további megtartása mellett, valamint Erdélyt és Horvátországot nem számítva, a magyar lett az ország fő hivatalos nyelve. A magyar nyelv hivatalos nyelvvé válása – mely folytatódott 1844 után is – szorosán összefüggött a polgárosodással, a modern magyar nemzet kialakulásával, a reformkor nagy ügyeivel, köztük a nyelvújítással.

A hivatalos nyelv megváltozása módosította a magyarországi nyelvjog jellegét is. Magyarországon eladdig a latin, azaz egy holt nyelv töltötte be a fő hivatalos nyelv szerepét. Ennek volt egy óriási előnye: az, hogy mivel ez a nyelv senkinek sem volt anyanyelve, a magyar nyelvjog nem vagy alig ismerte a nyelvi megkülönböztetést, s ennyiben szinte teljesen igazságos volt. Csakhogy a haladás, a polgárosodás körülményei közepette egyre nagyobb nehézségekbe ütközött a latinnak, e nem élő nyelvnek a hivatalos nyelvként való használata.

Azzal, hogy Magyarországon a magyar, vagyis egy élő nyelv lett a hivatalos nyelv, a lakosság jelentős részének immár nem kellett külön megtanulnia a hivatalos nyelv-

¹¹ Vö. Nádor 2002: 51–56 és 102–106.

¹² Vö. Nagy 2015: 152. A rendelet hatálya egyébként nem terjedt ki a református, az evangélikus és a szerb ortodox egyház által fenntartott iskolákra az említett egyházak autonóm jogállása miatt. Vö. uo. 152.

vet, mert ez megegyezett a saját nyelvével. Másfelől viszont nyelvi megkülönböztetés keletkezett, amennyiben nagy számban éltek az országban olyanok is, akiknek a saját nyelve eltért a hivatalos nyelvtől, s míg a magyar ajkúak a saját nyelvükön intézhették hivatalos ügyeiket, és juthattak álláshoz, tisztséghez a közszférában, az utóbbiak nem.¹³ Ezzel persze Magyarország csak mintegy felzárkózott azokhoz az országokhoz, amelyek már korábban lecserélték a latint, vagy amelyekben eleve élő nyelv volt a hivatalos nyelv, s amelyekben ezért – mivel ezekben az országokban sem csak egy nyelvet beszéltek – szintén volt nyelvi megkülönböztetés.

Mindazonáltal a magyar nyelv hivatalos nyelvvé válása az ország más nyelvű nemzetiségei körében – amelyek szintén a modern nemzetté válás időszakába léptek – ellenérzéseket szült, s ezeket megfontolva 1849 júliusában a már Szegedre menekült országgyűlés elfogadta az 1849. évi VIII. tc.-et. A törvény a magyart „diplomáciai nyelvként” felfogva lehetővé, esetenként kötelezővé tette az országban beszélt más nyelvek hivatalos nyelvként való használatát is az anyanyelven való oktatással együtt, s ezzel talán az első volt a világon. A törvény végrehajtására viszont a szabadságharc bukása miatt már nem került sor.

A szabadságharc leverése után az osztrák hatalom Magyarországon eleinte az 1849. évi márciusi alkotmány 71. cikkébe foglalt szabályt igyekezett átültetni a gyakorlatba: azt, hogy „minden nemzetiség és divatozó nyelv egyenjogúsága a nyilvános és polgári élet összes viszonyaiban célszerű intézmények által biztosíttassék”. Ez a törekvés azonban a közigazgatás és az igazságszolgáltatás területén hamar megváltozott: a német nyelv elterjesztése lett a cél.¹⁴

A kiegyezés után a nemzetiségi egyenjogúságról szóló 1868. évi XLIV. tc. kizárólag a nyelvekről, s közelebbről a különféle nyelvek *hivatalos* használatáról rendelkezett; a nyelvek magánhasználatát tetszés szerintinek, szabadnak tekintette.¹⁵ A törvény államnyelvvé nyilvánította a magyar nyelvet, ugyanakkor előírásai szerint a többi nemzetiség nyelvén is közzé kellett tenni a törvényeket, a törvényhatóságokban az ügykezelés és a jegyzőkönyvvezetés nyelve bármely más nemzetiségi nyelv is lehetett a testületi vagy bizottmányi tagok egyötödének kívánságára, az elsőfokú bíróságok a községek ügykezelési nyelvén ítéleztek, a törvényhatósági tisztviselőknek a községekkel, valamint a magánszervezetekkel és magánszemélyekkel való érintke-

¹³ Ahogy Eötvös írta: „a diák nyelvnek a törvényhozás és közigazgatás körében elhagyása [...] által az ország magyarul szóló polgárai oly előnyben részesültek, mellyel előbb nem birtak.” Eötvös 1865: 24.

¹⁴ Vö. Nagy 2015: 101–106 és 126.

¹⁵ A 26. § (1) és (3) bekezdése kimondta, hogy amint „eddig is jogában állott bármely nemzetiségű egyes honpolgárnak épen úgy, mint a községeknek, egyházaknak, egyház-községeknek: úgy ezentúl is jogában áll saját erejökkel, vagy társulás útján alsó, közép és felső tanodákat felállítani... A magán intézetek és egyletek nyelvét az alapítók határozzák meg.” Nos, ha az alapítók határozhatták meg a magán intézetek nyelvét, akkor nyilván tetszés szerinti, azaz szabad volt a nyelvek használata a magánélet nem intézményes szféráiban is.

zésükben lehetőleg ezek nyelvét kellett használniuk, a kötelező iskoláztatást lehetőleg mindenkinek az anyanyelvén kellett biztosítani alsó- és középfokon egyaránt stb. Ha jobban meggondoljuk, ez a szabályozás¹⁶ azt jelentette, hogy Magyarországnak egy államnyelve és számos hivatalos nyelve volt. Fogalmazhatunk azonban úgy is, hogy az országnak valójában nem egy, hanem több államnyelve, illetve hivatalos nyelve volt, s hogy az első államnyelvnek, illetve hivatalos nyelvnek számító magyaron kívül államnyelvnek vagy hivatalos nyelvnek számított még a törvény előírásainak megfelelő módon az országban élő minden más nemzetiség nyelve is.

Ezzel ismét megváltozott a magyar nyelvjog jellege: ismét eltűnt, vagy csaknem eltűnt belőle a nyelvi megkülönböztetés, csak most nem azért, mert egy holt nyelvet használtak hivatalos nyelvként, hanem mert hivatalos nyelvvé vált az országban beszélt minden élő nyelv. Ez a szabályozás pedig kivételesnek számított a maga korában, és annak számítana ma is.¹⁷ Persze jó lett volna, ha a törvény ki is mondja, hogy az országban a magyaron kívül a többi nemzetiség nyelve is hivatalos nyelv a törvény előírásainak megfelelően: a fogadtatás biztosan kedvezőbb lett volna a nem magyar nemzetiségű politikai körökben.

Az 1868. évi XLIV. törvényről általában azt tartják, hogy előremutató volt, viszont rendelkezéseit nagyjából nem hajtották végre. A vélemény első része bizonyított, a második viszont, ahogy én látom, nem: erre vonatkozóan ugyanis nem állnak rendelkezésre részletes kutatási adatok, a meglévők pedig nem adnak alapot egy ilyen erős következtetés levonásához. Sokszor hozzák fel példaként, hogy bezártak szlovák középiskolákat, ami igaz, viszont a többi nemzetiségnek is voltak középiskolái, s ezek működtek: a példa tehát jelez egy végrehajtási problémát, de még a középiskolák esetében sem alapozza meg azt a tételt, hogy a törvényt nagyjából nem hajtották végre. A magam részéről ezért úgy vélem, egyelőre nyitott kérdésnek kellene tekinteni, hogy mennyiben hajtották végre a törvényt.¹⁸

A dualizmus korának nyelvjoga 1868 után is változott, főként az iskolaügyben: a legnagyobb vitát az váltotta ki, hogy az 1879. évi XVIII. tc. kötelező tantárggyá tette a magyar nyelvet a nem magyar tannyelvű iskolákban, mégpedig általános érvényűvel: „az összes bármilyen nyilvános népiskolákban” (4. §). Ezt és az ezzel kapcsolatos későbbi rendelkezéseket és intézkedéseket a nem magyar nemzetiségbeli politikusok magyarosításként fogták fel, és erősen sérelmezték, az érintett iskolák pedig jórészt szabotálták.

¹⁶ A szabályozásnak, mely nagyrészt az ausztriai követte, lényeges eleme volt a népiskolai köztanításról szóló 1868. évi XXXVIII. tc. is, s a pénzügyi kiegyezés után még a magyar bankjegyek feliratozása is tiznyelvű lett, igaz, a magyar és a német feliratozás nagyobb volt, mint a többi, és más volt az elhelyezése is.

¹⁷ A 19. században csak Ausztriában és Svájcban volt hasonló szabályozás.

¹⁸ Vö. Nagy 2015: 164, valamint Felleler 2011: 723–724.

3. A MAGYAR NYELV JOGI HELYZETÉNEK FŐ JELLEMZŐI AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐEN

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918 őszén bekövetkezett összeomlásától a tanácskormány bukásáig terjedő időszakban is születtek nyelvjogi rendelkezések, tartósbabb szabályozás azonban csak ezt követően alakult ki. A trianoni békeszerződés értelmében Magyarország területe 282 195, Horvátországgal együtt 324 731 négyzetkilométerről 93 030 négyzetkilométerre zsugorodott, s ennek következtében 3 milliónál is több magyar anyanyelvű személy került más államok fennhatósága alá. Mindazonáltal az új területi rendezéshez hozzátartozott egy nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer is, amely kötelezte Magyarországot, de éppígy kötelezte mindazon országokat is, amelyek a történelmi Magyarország elcsatolt területeiből részesedtek. E rendszer nyelvi rendelkezései szinte szó szerint megegyeztek az említett államokkal kötött szerződésekben. Ennélfogva a nyelv jog alapvetően egységes maradt az egykori történelmi Magyarország területén, viszont a nyelvek jogállása – a magyaré is – megváltozott.

A rendszer joga¹⁹ abból a föltevésből indult ki, hogy a kötelezett államok döntése értelmében mindenütt a többségi nyelv marad, illetve lesz a hivatalos nyelv, s ez a föltevés be is igazolódott. A magyar ily módon hivatalos nyelv maradt a területében összeszűkülött Magyarországon, ugyanakkor kisebbségi nyelvvé vált az összes szomszédos államban. Ez a szomszédos országokban rekedt magyar nyelvű polgárok számára azt jelentette, hogy hivatalos nyelvként már nem használhatták a magyar nyelvet, mindazonáltal a bíróságok előtt bizonyos körben azért használhatták a magyar szóban és írásban is.²⁰

Ami a közoktatást illeti, erre az a szabály vonatkozott, hogy „olyan városokban és kerületekben”, ahol a hivatalos nyelvtől eltérő nyelvű állampolgárok „jelentékeny számban laknak, a kormány megfelelő könnyítéseket fog engedélyezni avégből, hogy az ily állampolgárok gyermekeiket az elemi iskolákban a saját nyelvükön tanítsák. Ez a rendelkezés – folytatódott a szabályozás – nem akadályozza a kormányt abban, hogy a hivatalos nyelv oktatását az említett iskolákban is kötelezővé tegye.”²¹ Figyelmet érdemel, hogy bár az utóbbi szabály nem írta elő, csak lehetővé tette, hogy az érintett kormányok a hivatalos nyelvtől eltérő tannyelvű elemi iskolákban kötelező tantárggyá tegyék a hivatalos nyelv oktatását, valamennyi szomszédos állam kormányzata élt e lehetőséggel, jóllehet néhány évvel korábban, a történelmi Ma-

¹⁹ Erről bővebben lásd Buza 1930; Flachbart 1937; de Azcárate 1945; Cloude 1955: 6–50; Szalayné Sándor Erzsébet 2003: 79–182; Andrásy 2013: 184–261.

²⁰ Vö. Trianoni békeszerződés 58. cikk (4), Lengyel Kisebbségi Szerződés és Csehszlovák Kisebbségi szerződés 7. cikk (4) bekezdés. In Halmosy 1983: 87 és 92.

²¹ Vö. a rendszer modellszerződésének, a Lengyel Kisebbségi Szerződésnek a 9. cikke (1), a Csehszlovák Kisebbségi Szerződés 9. cikke (1) és a Trianoni békeszerződés 59. cikke (1) bekezdésével.

gyarország kebelén belül nemzetiségük politikusai ugyanezt még igazságtalannak és sérelmesnek találták a magyar kormányzat részéről.

A mondottakból kitűnik, hogy a kisebbségvédelmi rendszer nyelvjoga hasonlított a dualizmus korának magyarországi nyelvjogára, de lényegesen hátrányosabb helyzetbe hozta a nyelvi kisebbségekhez tartozó személyeket. Először is, a törvényeket nem kellett a kisebbségi nyelvekre lefordítani és közzétenni; másodsor, a nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek használhatták a nyelvüket a bíróságok előtt, de csak egy adott körben, és már nem az eljárás, a tárgyalás nyelveként; harmadszor, a kisebbségvédelem egyáltalán nem terjedt ki a közigazgatásra; negyedszer, a közoktatáson belül a védelem az elemi iskolákra korlátozódott.

A szabályozás végrehajtása nagy eltéréseket mutatott az egyes országokban, a nemzetközi ellenőrzés sem volt zökkenőmentes, s a rendszer a 30-as évek végére össze is omlott.²² Ennek azonban ekkor már nem volt nagy jelentősége a magyar nyelv szempontjából, mert Magyarország az elvesztett mintegy 190 000 km²-nyi területéből az első és a második bécsi döntéssel, s a Délvidék egy részének megszállásával visszaszerzett mintegy 67 000 km²-t (mely a Baranyai Háromszög és a Muraköz kivételével magyar, illetve magyar–német többségű volt), s e területeken ismét a magyar lett a hivatalos nyelv. 1939-ben Magyarország megszállta Kárpátaljának azt a kb. 12 000 km²-nyi részét is, amelyet nem kapott vissza az első bécsi döntéssel.²³ E területen a 6200/1939. ME. sz. rendelet ideiglenes igazgatást vezetett be, ennek élén kormányzói főbiztos állt; a területnek két hivatalos nyelve volt: a magyar és a magyar-orosz. Az 1947-es párizsi békeszerződés értelmében Magyarország ismét elvesztette a visszaszerzett területeket, jóllehet ezek – mint láttuk – nagyrészt magyar többségűek voltak.

A második világháború után nem keltették életre a nemzetközi kisebbségvédelmi rendszert, s az ekkor megkötött békeszerződésekbe sem iktattak be kisebbségvédelmi szabályokat.²⁴ Az események új irányt vettek: az új világszervezet, az ENSZ és tagállamai elkötelezték magukat az emberi jogok tisztelete mellett, s így a nyelv jog kérdéseit immár főként az emberi jogok nemzetközi kodifikációján belül vették napirendre, ám az itt fölmerült problémák miatt a kodifikáció első nagy eredményében, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában (1948) a nyelvi megkülönböztetés tilalmán túl egyetlen nyelvi jogot sem ismertek el.²⁵ 1966-ig kellett várni, hogy megszülessen a kodifikáció két másik nagy dokumentuma, s egyikük, a Polgári és Politi-

²² Erről bővebben lásd Cloude 1955: 31–38.

²³ Romsics 2005: 251–252.

²⁴ Az azonban még mindig kétséges volt, hogy hatályban vannak-e az első világháború után kötött szerződések kisebbségvédelmi rendelkezései. Erről végül az ENSZ főtitkára készített egy jelentést 1950-ben, s e szerint az egész kisebbségvédelmi rendszer – néhány kivételes esettől eltekintve – rebus sic stantibus, azaz a körülmények alapvető megváltozása folytán hatályát veszítette. Vö. UN Doc. E/CN.4/367, 1-71.

²⁵ Erről bővebben lásd Thornberry 1991: 38–54. és Andrassy 2013: 261–396.

kai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya elismerjen néhány további nyelvi jogot is. Ezt követően is eltelt azonban még tíz év, mire az Egyezségokmány hatályba lépett. Mindez azt jelentette, hogy Magyarországot és a szomszédos államokat a második világháború után mintegy 30 évig gyakorlatilag alig kötötték nemzetközi normák a nyelvjog szférájában.

A második világháború után Kárpátalja a Szovjetunió része lett; a Szovjetunió emellett szoros érdekkörébe vonta Csehszlovákiát, Magyarországot és Romániát, és néhány év után rájuk erőszakolta politikai és társadalmi rendszerét is. Jugoszlávia ún. el nem kötelezett országgá vált, de szintén a szovjet típusú egypártrendszert követve, Ausztria jelentős része pedig szovjet katonai megszállás alatt maradt 1955-ig.

Ebben a gyökeresen új helyzetben Magyarországon és a szomszédos államokban (a Szovjetunió esetében Kárpátalján) tovább gyengülve ugyan, de alapvetően mégis az a nyelvjogi rendszer maradt fenn, amely a két világháború között úgy-ahogy funkcionált. Ez részint a térség nyelvjogi hagyományainak, azaz a dualizmus kori magyar, valamint a két háború közötti nemzetközi nyelvjog előírásainak, részint pedig a szovjet nemzetiségi politika elveinek tulajdonítható, mely utóbbiak egybeesengtek az átörökölt nyelvjogi keretekkel.

A lényegi hasonlóság mellett voltak új elemei is az egyes országok nyelvjogának. Románia a háború után szovjet nyomásra létrehozta, majd Ceausescu alatt felszámolta az erdélyi magyar autonóm tartományt, Jugoszláviában kiteljesedett a Tito-féle önigazgatási rendszer, s ezen belül a Vajdaságban a magyar is hivatalos használatban álló nyelvvé vált. Magyarországon az 1949-ben elfogadott chartális alkotmány nem tartalmazott rendelkezést az ország hivatalos nyelvéről, ugyanakkor kimondta, hogy minden nemzetiség számára biztosítja az anyanyelven való oktatás lehetőségét, a 70-es évektől pedig más nyelvi jogokat is.²⁶

A szovjet típusú jogi és politikai rendszernek az 1980-as évek végén történt megroppanása, majd összeomlása után keletkezett nagyhatalmi vákuumban kiéleződtek a térség nemzeti és nemzetiségi ellentétei: felbomlott a Szovjetunió (ennek folytán Kárpátalja Ukrajna része lett), felbomlott továbbá Jugoszlávia, és kettévált Csehszlovákia is. A változások közepette az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet intézményesült, létrejött az EBESZ, az ENSZ és az Európa Tanács pedig 1992-ben elfogadott egy-egy régóta vajúdo dokumentumot: az ENSZ a maga kisebbségi nyilatkozatát, az ET pedig a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját. A nyugati nagyhatalmak további kezdeményezésekkel is előálltak: a Balladur-terv még a határmódosításokat sem zárta ki a térségben. Erre ugyan végül nem került sor, de az Európa Tanács 1995-ben elfogadott egy újabb kisebbségvédelmi szerződést: a Keretegyezményt a Nemzeti Kisebbségek Védelméről.

Az új körülmények között Magyarország és a szomszédos országok igyekeztek mielőbb beilleszkedni a nyugati világba: taggá váltak az Európa Tanácsban, majd

²⁶ Vö. 1949. évi XX. tv. és ennek módosításai.

kérték felvételüket az Európai Unióba. Az EU 1993-ban meghatározta a csatlakozás feltételeit, az ún. koppenhágai kritériumokat, s ezek közé fölvtették a kisebbségek tiszteletét és védelmét is.²⁷ Ily módon Magyarország és szomszédjai ismét egy bizonyos nemzetközi ellenőrzés alá kerültek nyelvjuk alakításában. Az Európai Unió részéről azonban ez meglehetősen problematikus: az unió ugyanis a nyelvi kisebbségekkel kapcsolatban nem írt elő – és ma sem ír elő – kötelezettségeket a tagállamok számára. Milyen normák betartását várhatja el e téren ezek után a tagjelöltektől, és milyen alapon? Az első kérdést illetően az a gyakorlat alakult ki, hogy mércének főként az Európa Tanács kisebbségvédelmi normáit tekintik, a második kérdés viszont már nyitottabb maradt, és tulajdonképpen ez lett az alapja egy jelentős magyar diplomáciai sikernek: annak, hogy Magyarország elérte, hogy az unió alkotmányos szerződésének tervezetébe, majd a Lisszaboni Szerződésbe – mindkét esetben az unió értékeiről szóló cikkbe – bekerüljön a kisebbségekhez tartozó személyek jogainak tisztelete is.²⁸ Ez azonban nem jelenti azt, hogy az unió kifejezett hatáskört is kapott volna a kisebbségi kérdés szabályozására, ezért nagy reményeket e sikerhez egyelőre nem lehet fűzni.²⁹

Mindeközben az érintett államok teljesen átszabták jogrendjüket, és ennek részeként újraszabályozták nyelvjukat is. Magyarországon a módosított alkotmány továbbra sem rendelkezett az ország hivatalos nyelvéről, ugyanakkor leszögezte, hogy a nemzeti és nyelvi kisebbségek államalkotó tényezők, s kimondta, hogy biztosítja anyanyelvük használatát, az anyanyelvű oktatást és a saját nyelvű névhasználatot. Az Országgyűlés 1993-ban elfogadta a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló LXXVII. törvényt, amely elismert mind egyéni, mind pedig kollektív nyelvi jogokat, és lehetővé tette kisebbségi önkormányzatok létrehozását is.³⁰ Az egyik jugoszláv utódállamban, Szlovéniában regionális hivatalos nyelv lett a magyar, s idővel Szerbiában és négy ausztriai településen is hivatalos használatban levő nyelvvé vált. Nem igazán javult viszont a magyar nyelv jogi helyzete Romániában, az újonnan létrejött Szlovákiában elfogadott, majd módosított államnyelvtörvény pedig máig tartó viták tárgya.³¹

Az igazodási pontok az idő haladtával egyre inkább az „európai normák”, az 1998-ban hatályba lépett Keretegyezmény és Nyelvi Charta előírásai (és az EBESZ

²⁷ Ennek szövegét és a kritériumok megerősítéseit lásd röviden: http://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/accession_criteria_copenhagen.html

²⁸ A fő érv magyar részről az volt, hogy irracionális lenne, ha az unió, miután hosszú éveken át elvárja és számon kéri a tagjelölt államoktól a kisebbségek tiszteletét és védelmét, azt követően, hogy a tagjelöltek teljes jogú taggá válnak, mentesíti őket e kötelezettségek alól. Vö. Horváth – Ódor 2005: 74–75.

²⁹ Bővebben lásd Ódor 2010: 4–11 és Juhász 2012: 46–49.

³⁰ A törvény elfogadását megelőző vitákról lásd Bíró 1995: 36–42.

³¹ A törvényről és módosításáról véleményt nyilvánított az EBESZ Kisebbségi Főbiztosa (2009. július 22.) és a Velencei Bizottság is. Vö. CDL–AD (2010) 035.

ajánlásai) lettek, nyugati kommentátorok azonban némi csodálkozással még mostanában is a nyelvi jogok egy sajátos alkotmányos készletét fedezik fel a volt szocialista országok jogában.³² Ennek oka továbbra is az, hogy a szóban forgó államok nyelvjoga még mindig őrzi a térség nyelvjogi hagyományainak egyes pilléreit. Ebből a szempontból jelképesnek tekinthető, hogy miután a magyar Országgyűlés 2011-ben új chartális alkotmányt, illetve alaptörvényt fogadott el, mely újfent kimondja, hogy az ország hivatalos nyelve a magyar, az 1993. évi kisebbségi törvényt felváltó 2011. évi CLXXIX. törvény már nem kisebbségekről, hanem *nemzetiségekről* szól, vagyis az Országgyűlés visszatért az 1868. évi XLIV. tc. szóhasználatához és szemléletéhez.

Fontos, hogy a térség számos állama (köztük Lengyelország, Szlovénia, Macedónia) alkotmányi rendelkezésben mondta ki: felelősséget érez a határain kívül élő nemzettársai iránt. Hét állam külön törvényt, ún. kedvezménytörvényt (is) alkotott e tárgyban: Ausztria (1979), Szlovákia (1997), Románia (1998), Orosz Föderáció (1999), Bulgária (2000), Olaszország (2001), Magyarország (2001), s e törvények tartalmaztak nyelvi rendelkezéseket is. A magyar törvényt heves támadások érték, s végül a Velencei Bizottság mondott róla és a többi ilyen törvényről véleményt: eszerint az államok bizonyos feltételekkel elfogadhatnak kedvezménytörvényeket.³³ Ma már a térség több állama – köztük Magyarország – állampolgárságot is ad a külhoni, többnyire a szomszédos államokban élő nemzettársaknak.

Magyarok nem csupán Magyarországon és az egykori történelmi Magyarországi területén élnek. Az európai kivándorlási hullámokból ugyanis a magyarok is kivették a részüket: az utóbbi mintegy két évszázadban a történelmi Magyarországról és a területén később osztozó államokból magyarok milliói vándoroltak ki és telepedtek le szerte a világon, s a nagyvilágnak azokban a térségeiben, ahol ez a diaszpóra-magyarország él, a magyar nyelv jogi helyzete ismét egészen más, mint a mai Magyarországon és a szomszédos országokban.

Míg a magyar nyelv Magyarországon hivatalos nyelv, a szomszédos államok többségében pedig kisebbségi nyelv (néhányukban regionális hivatalos nyelv), addig a diaszpórában élő magyarok által lakott térségekben a bevándorlók nyelvei közé számít, s mint ilyen, nem élvez külön jogállást: nem hivatalos nyelv és nem is védett kisebbségi nyelv. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy Magyarországon és a nagyvilágban a magyarok általában elégedettek a magyar nyelv jogállásával, jóllehet óriási a különbség e két jogállás között, némely szomszédos országban viszont elégedetlenek az ottani jogállással, mely lényegesen gyengébb ugyan a magyar nyelv magyarországi jogállásánál, de jóval erősebb annál a jogállásnál, amelyet a magyar nyelv a diaszpóra magyarország által lakott térségekben élvez.

³² Vö. Arzoz 2007: 20–22.

³³ Venice Commission: Report on the Preferential Treatment of National Minorities by their Kin-State. CDL-INF (2001) 19.

A kirajzolódó kép elgondolkodtató: *területhez* kötött, vagy legalábbis bizonyos fokban térhez kötött lenne a nyelvek jogállása? Attól függően tehát, hogy hol él valaki, más és más jogállás illeti meg a nyelvet? Milyen természetű hát a nyelvjog, és milyen természetű a nyelvi igazságosság, s megoldhatók-e az ezzel kapcsolatos – részint elméleti jellegű – problémák?

4. AZ EMBERI JOGOK ÉS A NYELVJOG

Attól fogva, hogy az első világháborúban győztes nagyhatalmak létrehozták a nemzetközi kisebbségvédelmi rendszert, a nemzetközi nyelvjogban uralkodóvá vált és máig uralkodónak számít a *kisebbségi* szemlélet. Lényeges azonban, hogy ez a szemlélet idővel sokat változott: jól mutatja ezt, hogy a kisebbségvédelmi rendszer még elsősorban polgári és politikai jogokat, köztük nyelvi jogokat ismert el *minden* lakos/állampolgár számára. Az egyik ilyen jog ez volt:

Egyetlen... állampolgár sem korlátozható egyetlen nyelv szabad használatában sem a magánéletben, a kereskedelemben, a vallási életben, a sajtó útján történő vagy bármilyen természetű közéleti terén vagy a nyilvános gyűléseken.³⁴

Világos, hogy ez a rendelkezés a nyelvhasználat szabadságát, illetve a nyelvszabadságot ismerte el a tág értelemben felfogott magánéletben;³⁵ ennek ellenére úgy szokták értelmezni, hogy a nyelvi *kisebbségekhez* tartozó személyek jogát ismerte el a *saját* nyelvük használatára az adott körben.³⁶ Ez az értelmezés kétszeresen is hibás: egyfelől a jog alanyai nem a nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek voltak, hanem *minden* állampolgár, másfelől pedig a rendelkezés nemcsak a saját, hanem *bármely* nyelv szabad használatának jogát ismerte el.

Mint már említettem, a második világháború után az ENSZ és tagállamai elkötelezték magukat az emberi jogok tiszteletben tartása mellett, azaz olyan jogok tiszteletben tartása mellett, amelyek *minden* embert megilletnek pusztán ember mivoltánál fogva, de amely jogokat azért az emberi jogalkotóknak is el kell ismerniük. E természetjogias jellegű jogok melletti elköteleződés természetjogiassá tette a jog-

³⁴ Vö. 1921. évi XXXIII. tc. (a trianoni békeszerződés becikkelyezéséről) 58. cikk (3), Szerződés Csehszlovákia függetlenségének elismeréséről és a kisebbségek védelméről, 7. cikk (3), Lengyel Kisebbségi Szerződés 7. cikk (3) bekezdés. Halmosy 1983: 84–105. (A fordítást némileg pontosítottam.)

³⁵ A nyelvhasználat szabadsága megítélésem szerint magában foglalja a saját nyelv megválasztásának szabadságát is. Vö. Andrassy 2013: 129–136.

³⁶ Lásd például Cloude 1955: 18–19; Capotorti 1979: 99. bek.; Thornberry 1991: 42–43; de Varennes 1996: 26–27; Szalayné Sándor Erzsébet 2003: 89–90 és 92. Minderről bővebben lásd Andrassy 2013: 238–261.

alkotást, és szinte mindenek fölé emelte az emberi jogokat: e jogokhoz kell igazítani a nemzetközi és a belső állami jog, s az államberendezkedés nagy részét.³⁷ Az első lépés ezen az úton értelemszerűen az emberi jogok nemzetközi kodifikációja volt, melynek jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni.

Nézetem szerint a kodifikáció a nyelvi jogok szempontjából még távolról sem kielégítő. Nehéz megérteni például, hogy ha már a nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer joga is elismerte a nyelvszabadságot, akkor 1948-ban miért maradt ki ez a szabadság az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatából. Még nehezebb megérteni, hogy 1966-ban, amikor az ENSZ-ben elfogadták a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát, ennek 27. cikkében miért *kisebbségi* és nem *egyetemes*, mindenkit megillető jogokat ismertek el:

„Azokban az államokban, ahol etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségek léteznek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival közösségben saját kultúrájukat élvezzék, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják.”

E cikk elfogadása mindazonáltal óriási eredmény volt a maga idejében: nem csupán azért, mert a nagyon eltérő álláspontokat sikerült végül összeegyeztetni, hanem azért is, mert ezzel az ENSZ mintegy felújította az etnikai, vallási és nyelvi kisebbségek nemzetközi védelmét.³⁸ A cikk három jogot ismer el: az etnikai kisebbségekhez tartozó személyek jogát saját kultúrájuk élvezetéhez, a vallási kisebbségekhez tartozó személyek jogát saját vallásuk megvallásához és gyakorlásához, s a nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogát saját nyelvük használatához.³⁹ A nemzetközi jogi irodalomban uralkodó vélemény szerint e jogok meghatározása homályos és tisztázásra vár. Patrick Thornberry például Francesco Capotorti Különleges Jelentéstevő nevezetes tanulmányának megállapításaira támaszkodva leszögezte:

„A lényeg itt az, hogy ha a 27. cikknek nem tulajdonítunk erősebb tartalmat, ez nem tesz hozzá semmit az Egyezségokmányhoz. A gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságát már védi a 18. cikk, és szintén ott van például, amennyiben a nyelvet és a kultúrát nézzük, a kifejezés szabadságáról szóló rendelkezés a 19. cikkben.”⁴⁰

Eszerint a 27. cikkben elismert jogok és az Egyezségokmány más cikkeiben elismert jogok között olyan átfedések vannak, hogy ha a 27. cikkben foglalt jogoknak nem tulajdonítunk erősebb jelentést, mint amit azok önmagukban véve sugallnak, maga

³⁷ Vö. Kardos 2002: 199–204.

³⁸ Erről bővebben lásd Herczegh 1988: 402–409; Bruhács 1988: 175–209.

³⁹ Vö. Capotorti: i. m. 590. bek.

⁴⁰ Thornberry 1991: 180. Vö. még Capotorti 1979: például 227, 386–428 és 590. bekezdés.

a cikk nem tesz hozzá semmit az Egyezségokmány tartalmához, és ezért felesleges. Thornberry azonban – Capotortihoz hasonlóan – arra a következtetésre jutott, hogy a 27. cikkben foglalt jogoknak erősebb tartalmat kell tulajdonítani. Még fontosabb, hogy a Capotorti-jelentést elfogadta az ENSZ egyik fontos szerve, az Emberi Jogok Bizottsága, s hogy az értelmezés bizonyos fokban az autentikus értelmezés rangjára emelkedett azért, hogy egyes lényegi elemei tükröződnek az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának általános jogértelmezésében is; a Bizottság ugyanis a 27. cikkről készített Általános Magyarzatában egyebek közt ezt írta:

„[...] ez a cikk egy olyan jogot mond ki és ismer el, amely a kisebbségi csoportokhoz tartozó személyeket illeti meg, és amely jog *különbözik minden más jogtól és több minden más jognál* (kiem. – A. Gy.), amelyek élvezetéhez nekik mint egyéneknek mindenki más-sal közösségben már joguk van az Egyezségokmány értelmében.”⁴¹

Capotorti, Thornberry és követőik⁴² természetesen feltártak bizonyos részelemeket a 27. cikknek ebből a többlettartalmából, és az Emberi Jogi Bizottság szintén kibontotta ennek egyes részleteit, mindazonáltal ez a munka még távolról sem fejeződött be, sőt az utóbbi tíz-húsz évben mintha el is akadt volna. Ami engem illet, úgy vélem, a 27. cikk valóban magában rejt többlettartalmakat, és az alábbiakban voltaképpen ilyen többlettartalmak kibontására teszek kísérletet, amennyire lehet, kényszerítő erejű érveléssel; előrebocsátom, hogy elemzésem, mely a dolog természeténél fogva kritikai jellegű lesz, a cikkben foglalt nyelvi jogra korlátozódik majd. Első lépésként emeljük ki a cikk szövegéből a nyelvi jogot:

„Azokban az államokban, ahol [...] nyelvi kisebbségek léteznek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival közösségben [...] saját nyelvüket használják.”

E jogmeghatározás nézetem szerint hibás: elhibázott mind a jog alanyaival, mind a jog tartalmával kapcsolatban. A jog alanyait illetően a probléma a következő: miért csak a nyelvi *kisebbségekhez* tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy a saját nyelvüket használják; a nyelvi *többséghez* tartozó személyektől miért *le-*

⁴¹ UN Human Rights Committee, General Comment No 23, 26 April 1994. 1. bek. http://tbineternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=8&DocTypeID=11

⁴² Capotorti és Thornberry értelmezése az adott összefüggésben a magyarországi kommentátorok körében is elfogadásra talált, más kérdésekben, például a kollektív jogok ügyében és a „nemzeti kisebbségek” kifejezés mellőzésében viszont megfogalmazódtak vele szemben kritikai vélemények is (vö. például Joó 1978: 86–94; Herczegh 1988: 414–415; Bruhács 1988: 188–189; Kovács 1996: 12–15).

het megtagadni ezt a jogot? Ez irracionális és nyilvánvaló, hogy az ENSZ Közgyűlése sem kívánt ilyen helyzetet teremteni. A jogalany-meghatározást ezért okvetlenül ki kellene javítani, s ez nem is lenne nehéz: ki kellene mondani, hogy *senkitől* sem lehet megtagadni a jogot, hogy a saját nyelvét használja, vagy hogy *mindenkinek* joga van a saját nyelve használatához.

Az Egyezségokmány 27. cikke véleményem szerint hibásan definiálja az elismert nyelvi jog *tartalmát* is. Az világos, hogy a jogalanyoktól nem lehet megtagadni a saját nyelvük használatához való jogot. De miért ne tanulhatnának és használhatnának más nyelvet is, ha úgy akarják? Ezt a jogot miért lehet tőlük megtagadni? Ez ellentmond az észszerűségnek, s nyilvánvaló, hogy az ENSZ Közgyűlése sem kívánt lehetővé tenni efféle korlátozást.

Ha a mondottakból kiindulva kijavítjuk a 27. cikkben elismert nyelvi jog tartalmának definícióját, akkor azt kapjuk, hogy a jogalanyoktól nem lehet megtagadni sem azt a jogot, hogy a saját nyelvüket használják, sem pedig azt a jogot, hogy más nyelveket használjanak. Ez esetben viszont nyilván nem lehet megtagadni tőlük azt a jogot sem, hogy alkalmasint ők válasszák meg, hogy mely nyelvet fogják használni. Ez azonban azt jelenti, hogy a jogalanyoktól nem lehet megtagadni a jogot az általuk használt nyelv megválasztásához, végső soron tehát a nyelvszabadsághoz. Eszerint az Egyezségokmány megalkotóinak a 27. cikkben elismert nyelvi jog tartalmát úgy kellett volna meghatározniuk, hogy a jogalanyoktól nem lehet megtagadni a jogot a nyelvszabadsághoz, illetve hogy joguk van e szabadsághoz.

Az emberi jogok univerzális nemzetközi jogának a nyelvi jogokkal kapcsolatos *kisebbségi* szemlélete és tartalmi fogatékossága hatott a regionális nemzetközi jogra is. Az Európa Tanács az Emberi Jogok Európai Egyezményében a nyelvi nem-megkülönböztetéshez való jogon túl nem ismer el más nyelvi jogot, viszont elfogadott két kisebbségi szemléletű egyezményt: a Nemzeti Kisebbségek Védelmének Keretegyezményét, valamint a jogvédelmet nyelvvédelemre cserélő Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját.

A jogalkotás gyengeségeit a *joggyakorlat* sokszor továbbörökíti, de megesik, hogy ki is javítja. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányával kapcsolatos joggyakorlatot elsősorban az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága alakítja, s a bizottság a Ballantyne, Davidson, McIntyre ügyben adott jogértelmezésével továbbörökítette azt a hibát, amelyet az Egyezségokmány megalkotói az Egyezségokmány 27. cikkében elismert nyelvi jog *alanyainak* hibás definiálásával követtek el. Másfelől viszont a bizottság ugyanebben az ügyben kerülő úton *korrigálta is* ezt a jogalkotói hibát, sőt korrigálta a 27. cikkben elismert nyelvi jog *tartalmának* meghatározása során elkövetett jogalkotói hibát is, amikor kimondta, hogy az Egyezségokmány 19. cikkében elismert kifejezési szabadság magában foglalja az összes ember, így a *nyelvi többséghez* tartozó valamennyi személy szabadságát is „önmaga kifejezésére a maga

által választott nyelven”.⁴³ Ezzel az Emberi Jogi Bizottság elismerte minden ember jogát a nyelvszabadsághoz, s ily módon némiképp pótolta a nyelvszabadság jogalkotói elismerésének hiányát. Megjegyzem, a nyelvszabadságot ma már egyes kommentátorok is elismert szabadságnak tekintik.⁴⁴

5. A HIVATALOS NYELV PROBLÉMÁJA ÉS A PROBLÉMA MEGOLDÁSA

A hivatalos nyelvről az emberi jogok nemzetközi joga és az ehhez kapcsolódó két európai kisebbségi egyezmény alig mond valamit.⁴⁵ Nem meglepő ezért, hogy vannak, akik szerint a hivatalos nyelvvel összefüggő jogok nem is emberi jogok. A kanadai Legfelsőbb Bíróság például kimondta, hogy a nyelvi jogok természete más, mint az emberi jogoké, amennyiben a nyelvi jogok, és különösen a hivatalos nyelvvel összefüggő nyelvi jogok politikai kompromisszumokon nyugszanak, s így kompromisszumjogoknak tekintendők.⁴⁶

Ez a teória azonban cáfolható. Először is, egy kommentátor rámutatott, hogy a hivatalos nyelvvel összefüggő jogok elfogadása valóban politikai kompromisszumok eredménye volt Kanadában, viszont az emberi jogok nemzetközi egyezményeinek elfogadása sem volt mentes a politikai kompromisszumoktól, s így a kanadai Legfelsőbb Bíróság érve értelmében a bennük elismert emberi jogokat is kompromisszumjogoknak kellene tekinteni.⁴⁷

Másodsor: a hivatalos nyelvvel kapcsolatos problémák túlnyomó többsége abból fakad, hogy az államok csak egy, legfeljebb két-három élő nyelvet választanak hivatalos nyelvvé,⁴⁸ s így azoknak a személyeknek, akiknek a nyelve megegyezik a hivatalos nyelvvel vagy az ilyen nyelvek egyikével, lehetővé teszik, másoktól viszont megtagadják, hogy saját nyelvüket hivatalos nyelvként is használják. Ez azonban megkülönböztetés, nyelvi megkülönböztetés, ez pedig sérti az emberi jogok nemzetközi jogát, az ugyanis tiltja a nyelvi megkülönböztetést. Más szóval a hivatalos

⁴³ Vö. Ballantyne, Davidson, McIntyre v. Canada, 358/1989 és 385/1989. Erről bővebben lásd Andrassy 2015: 23–25 és 32–35.

⁴⁴ Vö. például Arzo 2007: 25–28.

⁴⁵ A Charta leszögezi, hogy a hivatalos nyelvekre és dialektusaikra nem terjed ki a hatálya, s hogy az általa nyújtott védelem nem lehet hátrányos a hivatalos nyelvekre nézve. A Keretegyezmény 11. cikke elismeri a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát család- és utónevük kisebbségi nyelvükön való használatára és ennek *hivatalos* elismerésére, a 14. cikk pedig leszögezi, hogy a (2) bekezdésébe foglalt rendelkezését úgy kell végrehajtani, hogy az „ne veszélyeztesse a hivatalos nyelv tanulását, vagy az e nyelven való tanítást”.

⁴⁶ Vö. különösen Société des Acadiens v. Association of Parents (1986) 1 S.C.R. 549. <http://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/138/index.do>

⁴⁷ Green 1987: 645–646.

⁴⁸ Kivételt képez azonban Dél-Afrika, amelynek 11 hivatalos nyelve van.

nyelvvel összefüggő jogok mégiscsak relevánsak emberi jogi szempontból: nem lehet bármilyen politikai kompromisszumokat kötni róluk.

Ezen a ponton azonban beleütközünk egy nagy elméleti problémába: vajon hogyan lehet kiküszöbölni a nyelvi megkülönböztetést a hivatalos nyelvvel kapcsolatos szabályozásban? Az idevágó kutatásokról egy amerikai kommentátor a következőket írta az 1990-es évek elején: „A hivatalos nyelvek elmélete *pesszimizmustól visszhangzik* (kiem. – A. Gy.) a tekintetben, hogy lehetséges-e bármilyen elegáns megoldás”, majd ismertette a fontosabb elméleti álláspontokat, köztük Heinz Klossét, aki szerint „úgy tűnik, hogy azoknak a nyelveknek a száma, amelyeket a nemzet hivatalos nyelveiként egyenlővé lehet tenni, maximum három lehet. Egy ország közigazgatásának napi működése, de még törvényhozása is hamar túlterhelhető és kuszává válik, illetve elveszti hatékonyságát, ha háromnál több nyelven bonyolódik.”⁴⁹ Pool a helyzetet végül a következőképpen összegezte:

„Bár a hivatalos nyelv problémájának lényegi ineleganciáját az egyes gondolkodók különféleképpen írják le, úgy tűnik, a legtöbbjük arra a következtetésre jutott, hogy a hivatalos nyelvek kiválasztása egy *elkerülhetetlen* [kiem. – A. Gy.] kompromisszumhoz vezet a hatékonyság és a méltányosság között. Rendszerint azt állítják, hogy egy hatékony nyelvpolitika az összes nyelvnél kevesebbet tesz hivatalossá, és ezért méltánytalan, míg egy méltányos politika mindenki nyelvét hivatalossá teszi vagy egy teljesen idegen nyelvet tesz hivatalossá, és ezért nélkülözi a hatékonyságot. A hatékony semlegességet – melyre példa az állam és az egyház szétválasztása és a faji nem-megkülönböztetés – alkalmazhatatlannak ítélik a nyelvi csoportokra, mert a kormányok megtehetik, hogy egyszerűen *figyelmen kívül hagyják* a fajokat és a vallásokat, de nyelveket *használniuk* kell és ezért *választaniuk* kell közülük.”⁵⁰

Ezek szerint elméleti szempontból csupán két kifogástalan lehetőség kínálkozik: az egyik az, hogy a világ minden államában hivatalos nyelvvé teszik az összes ember nyelvét, vagyis az összes élő nyelvet, a másik pedig az, hogy a világ minden államában egy vagy több olyan nyelvet nyilvánítanak hivatalos nyelvvé, amely nem azonos egyetlen ember saját nyelvével sem. Egyik megoldás sem látszik azonban sem észszerűnek, sem kivihetőnek a jelenlegi körülmények között. Az első azért nem, mert az élő nyelvek száma jelenleg mintegy 7000, és még elképzelni is nehéz, hogy minden államnak 7000 hivatalos nyelve legyen. Irracionálisnak tűnik azonban a másik megoldás is, hiszen ennek értelmében senkinek sem lenne joga például a saját nyelvű közoktatáshoz.

De lehetséges-e akkor egyáltalán elméleti kompromisszumok nélküli megoldása e problémának: olyan megoldása, amely nagyobb nehézségek nélkül átültethető a

⁴⁹ Pool 1991: 495–496; vö. még Kloss 1966: 7.

⁵⁰ Pool 1991: 496.

gyakorlatba is? Nézetem szerint igen, ám ehhez fel kell ismerni, hogy a hivatalos nyelvvel kapcsolatos jogok nemcsak hogy összefüggnek az emberi jogokkal, hanem maguk is emberi jogok.

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 10. cikke elismeri mindenki jogát a független és pártatlan bírósághoz, 26. cikke pedig elismeri mindenki jogát az oktatáshoz. Rendes körülmények között azonban lehetetlen „bíróági tárgyalást” tartani valamely nyelv használata nélkül, és rendes körülmények között nem lehetséges „elemi oktatás”, „technikai és szakoktatás” és „felsőoktatás” sem legalább egy nyelv használata nélkül. Nos, mely nyelven vagy nyelveken gyakorolhatók e jogok? Erről mindkét cikk hallgat, s így homály borul erre a fontos és valójában megkerülhetetlen emberi jogi kérdésre; egy olyan kérdésre, amelyre bármi legyen is a válasz, az – abból következően, hogy a kérdés emberi jogi kérdés – szükségszerűen *emberi jogi* válasz lesz. De mi lehet a válasz?

Nézetem szerint az, hogy mindenkinek a *saját* nyelvén van elsősorban joga a független és pártatlan bíróság előtti tárgyaláshoz és az oktatáshoz is. Így kell ennek lennie, hiszen nagyon sok ember nem is beszél más nyelvet a sajátján kívül: ha tehát joguk van nekik a független bíróság előtti tárgyaláshoz és az oktatáshoz, akkor joguk kell legyen ahhoz is, hogy a saját nyelvükön élvezzék e jogokat. De joguk kell legyen e jogok saját nyelven való élvezetéhez azoknak is, akik a saját nyelvükön kívül beszélnek egy vagy több más nyelvet is. Ha ugyanis nem így lenne, akkor abban a pillanatban, amikor valaki megtanul egy nyelvet a sajátján kívül, elveszítené a jogát ahhoz, hogy a saját nyelvén élvezze a független és pártatlan bíróság előtti tárgyaláshoz, valamint az oktatáshoz való jogát, ami viszont képtelenség. Ezért világos, hogy mindenkinek a saját nyelvén van elsősorban joga a Nyilatkozat 10. és 26. cikkében foglalt jogokhoz. Ez pedig azt jelenti, hogy mindenkinek *emberi* joga van a saját nyelve hivatalos, illetve bíróági nyelvként való használatához és a saját nyelvű oktatáshoz.

Ha viszont ez igaz, akkor úgy tűnik, már csak egyetlen tiszta, elméletileg kifogástalan megoldása lehet a hivatalos nyelv problémájának: minden államban hivatalos nyelvvé és közoktatási nyelvvé kell tenni minden ember nyelvét. Ez azonban, mint már láttuk, irracionális és talán kivihetetlen is lenne.

Ezzel elérkeztünk a legnehezebb ponthoz: sokáig magam is úgy véltem, innen már valóban nincs tovább elméleti engedmények nélkül. Néhány éve viszont rájöttem, hogy a problémának mégiscsak van megoldása, tiszta, elméleti engedmények nélküli.⁵¹ A kulcs ehhez annak felismerése, hogy abban a következtetésben, hogy „ha mindenkinek emberi joga van a saját nyelve hivatalos nyelvként való használatához, akkor minden államban hivatalos nyelvvé kell tenni valamennyi ember nyelvét”, van egy rejtett, ki nem mondott előfeltevés: az, hogy mindenkinek *mindenhol* joga van ehhez a joghoz, illetve az emberi jogokhoz.

⁵¹ Ezt a megoldást először 2013-ban publikáltam, vö. Andrassy 2013: 148–184.

Csakhogy vannak olyan emberi jogok is, amelyek mindenkit megilletnek, de nem mindenhol. A legjobb példát erre a politikai jogok szolgáltatják. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 21. cikke, s közelebbről e cikk (1) bekezdése például így hangzik:

„Mindenkinek joga van ahhoz, hogy részt vegyen *hazája* [kiem. – A. Gy.] közügyeinek igazgatásában közvetlenül vagy szabadon választott képviselők útján.”

Eszerint a szóban forgó politikai jogok mindenkit megilletnek, de nem mindenhol, s ez így észszerű. És úgy vélem, ilyen jognak kell lennie a saját nyelv hivatalos nyelvként való használata jogának is: ha ugyanis olyan lenne, amely mindenkit megillet mindenhol, akkor – mint láttuk – a világ minden államában hivatalos nyelvvé kellene tenni mind a 7000 élő nyelvet, ami abszurdum. Így e jog csak olyan jog lehet, amely mindenkit megillet, de nem mindenhol, s ez már észszerű és nagyobb gondok nélkül átültethető a gyakorlatba is.

De vajon *hol*, a világ mely országában van joga mindenkinek ahhoz, hogy a saját nyelvét hivatalos nyelvként is használja? Erről itt csak egy rövid levezetést mutathatok be.

Tegyük fel a kérdést először úgy, hogy joga van-e bárkinek is ahhoz, hogy a saját nyelvét hivatalos nyelvként használja azokban az államokban, ahol ezt a nyelvet nem vagy csak alkalmilag beszéljük? Nyilván nincs, hiszen azok, akiknek ez a nyelv a saját nyelvük, gyakorlatilag nem is élveznék ezt a jogukat. Következésképpen mindenkit csak azokban az országokban illet meg ez a jog, ahol a nyelvet beszéljük is. Lássuk a következő kérdést:

Joga van-e bárkinek ahhoz, hogy a saját nyelvét hivatalos nyelvként használja azokban az államokban, ahol ezt a nyelvet csak nem régóta beszéljük? A válasz ismét nemleges. Azokban az országokban ugyanis, ahol ezt a nyelvet csak nem régóta beszéljük, a nyelvet többnyire bevándorlók vagy bevándorlók leszármazottai beszéljük,⁵² s ha e személyeknek joguk lenne ahhoz, hogy a saját nyelvüket hivatalos nyelvként használják a befogadó államokban, akkor előbb-utóbb minden államban hivatalos nyelvvé kellene tenni az összes élő nyelvet, márpedig ez – mint láttuk – irracionális. Az ilyen személyeknek ezért nem lehet joguk ahhoz, hogy a saját nyelvüket hivatalos nyelvként használják új hazájukban;⁵³ megjegyzem, ezt a jogot nem is igénylik és

⁵² Lehetnek persze erőszakkal betelepült vagy kitelepített személyek, illetve leszármazottaik is. Erről bővebben lásd Patten 2006.

⁵³ Erre a következtetésre jutott Kymlicka és Patten, s erre az álláspontra helyezkedett az Egyesült Államok és más amerikai államok, valamint Ausztrália és Új-Zéland delegációja is az emberi jogok nemzetközi kodifikációja során. Vö. Kymlicka 1995: 95–96; Patten 2006: 101–115; Thornberry 1991: 135–136 és 150, és például UN Doc. A/C.3/SR.161, 721–730. Megjegyzem, Patten fenntartotta álláspontját legújabb könyvében is, vö. Patten 2014: 285–297.

nem is kapják meg.⁵⁴ Mindez persze nem jelenti azt, hogy őket nem is illeti meg ez a jog: őket is megilleti, csak nem a befogadó országokban.

De akkor végső soron *hol* van joga mindenkinek ahhoz, hogy a saját nyelvét hivatalos nyelvként használja? Azokban az országokban, ahol a nyelvét régtől fogva beszélik.

Kérdés azonban, hogy vajon megilletnek-e mindenkit *minden* ilyen államban ezek a jogok? Tegyük fel, hogy nem; ez esetben viszont, mivel mindenkit megilletnek e jogok *valahol* a világon, lennie kell legalább egy olyan országnak mindenki számára, amelyben a saját nyelvét régtől fogva, hagyományosan beszélik, és amelyben őt is megilletik a szóban forgó jogok. De melyik ez az állam? Nos, ez különféle tényezők függvénye, de végső soron minden személy esetében meghatározható. Lássuk a főbb eseteket.

Kezdjük azokkal, akik egy olyan országban élnek, ahol a nyelvüket régóta beszélik, és ők a nyelvet régóta beszélő közösségből származnak. E személyeknek biztosan ebben az országban van joguk ahhoz, hogy a saját nyelvüket hivatalos nyelvként is használják. Ha ugyanis nem illeti meg őket ebben az országban a jog a saját nyelvük használatához, akkor ebben az országban senkit sem illethet meg ez a jog, hiszen csak e személyek és közösségük *miatt* minősül az ország olyan országnak, ahol a adott nyelvet hagyományosan beszélik.

Vegyük most azokat a személyeket, akik nem egy olyan országban élnek vagy tartózkodnak, ahol a nyelvüket régóta beszélik. A legtöbb ilyen személy bevándorló vagy bevándorlók leszármazottja, de idesorolhatók a turisták stb. is. Nekik – mint láttuk – nem ebben az országban van joguk a saját nyelvük hivatalos nyelvként való használatához. De akkor vajon hol? Nyilván abban az országban, ahová az a terület tartozik, ahonnan származnak, és ahol nyelvüket származási közösségük régtől fogva beszéli.

Vegyük végül azokat a személyeket, akik egy olyan országban élnek, ahol a saját nyelvüket régóta beszélik, de ők maguk nem abból a közösségből származnak, amely ezt a nyelvet itt hagyományosan beszéli. Ilyen személyek mindenekelőtt azok

⁵⁴ Fölvethető persze, hogy nem kellene-e közelebbről is meghatározni, hogy mit jelent a nem-régen. Ez nem lehetetlen, de megjegyzem először is, hogy a nemzetközi jognak vannak fontos terminusai, amelyek nincsenek definiálva. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 27. cikke nem határozza meg például a kisebbség vagy a vallás fogalmát, de éppígy a saját nyelv fogalmát sem. Másodsor, találni közelebbi meghatározásokat is a jogban: Magyarországon az 1993. évi LXXVII. törvény, valamint az ezt felváltó 2011. évi CLXXIX. tv. legalább *egy évszázad* honosságához kötötte, illetve köti a kisebbségként való elismerést; a hivatalos nyelvhez való elismerés ennél nyilván több időt igényel. Harmadszor, nem feltétlenül perdöntő önmagában az idő: előfordul, hogy egy nyelvet úgy beszélnek régóta valahol, hogy a nyelv beszélői bevándorlók, akiknek leszármazottai egy-két generáció után nyelvcsereen esnek át, ám a területre újabb és újabb ilyen nyelvű bevándorlók érkeznek, s a nyelvhasználat folyamatossága ennek köszönhető. Ilyenkor a nyelv nem tekinthető régóta beszéltnek, hiszen beszélőik bevándorlók és első- vagy másodgenerációs leszármazottaik.

a bevándorlók, vagy leszármazottaik, akiknek a saját nyelve megváltozott, akik tehát nyelvcsere után estek át, és ennek folytán lett a nyelvük azonos új hazájuk hivatalos nyelvvel vagy hivatalos nyelveinek egyikével. Vajon mely országban van joguk e személyeknek ahhoz, hogy a saját nyelvüket hivatalos nyelvként is használják? Nyilván itt, az új hazájukban.

Fölmerülnek persze további kérdések is: sok élő nyelvnek nincs például írásbelisége, az ilyen nyelvek pedig aligha lehetnek modern értelemben vett hivatalos nyelvek, stb.

6. AZ EREDMÉNYEK ÖSSZEGZÉSE ÉS NÉHÁNY KIEGÉSZÍTÉS

Mindezek után a magyar nyelv mai jogi helyzetének legfontosabb jellemzőit három pontban lehet megfogalmazni:

1. A magyar nyelvet a mai Magyarországon régóta beszélik; ennél fogva azoknak a magyar nyelvű személyeknek, akik az országban élnek, és a magyar nyelvet hagyományosan beszélő közösséghez tartoznak, vagy másutt élnek, de e közösségből származnak, emberi joguk van ahhoz, hogy a magyar nyelvet Magyarországon hivatalos nyelvként használják. A magyar nyelv hivatalos nyelvi jogállása ennek megfelelően Magyarországon igazságos, illetve igazolt: emberi jogi alapokon nyugszik.
2. A magyar nyelv régóta beszélt nyelv Magyarország szomszédos államaiban, illetve ezeknek az államoknak olyan területein, amelyek az egykori történelmi Magyarországhoz tartoztak. Következésképpen azoknak a magyar nyelvű személyeknek, akik ezekben az országokban élnek, és a magyar nyelvet hagyományosan beszélő közösséghez tartoznak, vagy másutt élnek, de e közösségből származnak, emberi joguk van ahhoz, hogy ezekben az államokban, illetve ezek szóban forgó területein a magyar nyelvet hivatalos nyelvként használják. Ezért azoknak az érintett államoknak, amelyekben a magyar nyelv jelenleg nem hivatalos nyelv, hivatalos nyelvvé kellene tenniük a magyar nyelvet is; ennek mikéntjét szintén emberi jogi alapokon lehetne és kellene meghatározni.⁵⁵
3. A magyar nyelv az egykor volt történelmi Magyarország területén kívül általában nem régóta beszélt nyelv, ahol pedig az – például Amerika egyes térségeiben –, ott nincs olyan magyar nyelvű közösség, amely a nyelvet régóta beszéli: a folyamatosság az újabb és újabb magyar bevándorlási hullámoknak köszönhető. A bevándorló magyarok leszármazottai azonban – hasonlóan a más nyelvű bevándorlók leszármazottaihoz – néhány generáció alatt nyelvcsere után estek át, ezért a magyar nyelvű személyek e térségekben mindig be-

⁵⁵ Ugyanezen oknál fogva persze Magyarországnak is hivatalos nyelvvé kellene tennie – a nyelv helyzetének megfelelő formában – a szomszédos államok hivatalos nyelveit is.

vándorlók vagy legfeljebb másodgenerációs bevándorlók. Ennek megfelelően az egykor volt történelmi Magyarország területén kívül az emberi jogok nem alapozzák meg a magyar nyelv hivatalos nyelvi jogállását, és e térségben a magyar nyelvnek nincs is ilyen jogállása.

Magyarország 2004 óta tagja az Európai Uniónak, melynek jelenleg 28 tagállama és 24 hiteles/szerződési nyelve, intézményeinek pedig 24 hivatalos és 24 munkanyelve van: gyakorlatilag minden tagállamnak legalább egy hivatalos nyelve hiteles, hivatalos és munkanyelv az unióban is; a magyar is hiteles, hivatalos és munkanyelv.⁵⁶

Az unió megalapításáról és működéséről szóló szerződések hitelesek mind a 28 szerződési nyelven, az unió intézményei által alkotott jog nagy részét valamennyi hivatalos nyelven közzé kell tenni, az unió bíróságának valamennyi hivatalos nyelv eljárási nyelve, az unió polgárai jogosultak bármely szerződési nyelven az unió bármely intézményéhez és tanácsadó szervéhez fordulni, és ugyanazon a nyelven választ kapni, stb.⁵⁷

Ukrajna és Szerbia kivételével Magyarország szomszédos államai szintén tagállamai az Európai Uniónak, és fő hivatalos nyelvük éppúgy hiteles, hivatalos és munkanyelv az unióban, mint a magyar. Ennélfogva mind a szóban forgó szomszédos államokban élő magyar nyelvű polgárok, mind a Magyarországon élő német, szlovén, horvát, román és szlovák nyelvű polgárok saját nyelvükön (is) tanulmányozhatják az unió jogát, a saját nyelvükön (is) jogosultak az unió intézményeihez fordulni, és e nyelven választ kapni, stb.

Az unióban az oktatás tagállami hatáskörbe tartozik, más szóval az uniónak *nincs közoktatása*. Mindazonáltal az uniónak van oktatási és kulturális politikája, s ennek fontos elemét képezi az unió és a tagállamok nyelvi sokféleségének tiszteletben tartása.⁵⁸

Az unió jogának nagy része a gazdaságra vonatkozik, és a szabályozás e körben is érinti a nyelvhasználatot, például az áruk címkézését és a munkavállalás nyelvi feltételeit.⁵⁹

Az unió vázolt nyelvjoga ugyanúgy nem elméleti viták nyomán jött létre, mint ahogy nem ilyen viták eredményeként alakult ki a svájci nyelvjog sem. Ezzel együtt – és annak ellenére, hogy az unió Alapjogi Chartája nem ismer el nyelvi emberi jogokat, csak a nyelvi sokféleség tiszteletben tartását vállalja – az unió nyelvjoga, mely egyébiránt nagyon hasonlít a svájci nyelvjoghoz, nézetem szerint nagyrészt összhangban áll az emberi jogokkal.

⁵⁶ Az unióban külön jogállást nyert el több más nyelv, például a katalán és a baszk.

⁵⁷ Minderről bővebben lásd Király 2007: 31–64; Láncoš 2014; Vizi 2013.

⁵⁸ Erről bővebben lásd Király 2007: 65–168 és 211–263, valamint Andrassy 2005: 29–39.

⁵⁹ Erről bővebben lásd például de Witte 2004: 229–234.

A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája – mint láttuk – nem jogokat ismer el, hanem nyelveket véd. A Charta alap gondolata az, hogy Európa történelmi nyelvei hozzátartoznak Európa kulturális örökségéhez, kulturális értékeihez, s ezért védelmet érdemelnek, ha veszély fenyegeti őket, s mivel a Charta kezdeményezői és megalkotói szerint e nyelvek közül nem a hivatalos nyelvek – melyek szintén történelmi nyelvek –, hanem a regionális vagy kisebbségi nyelvek veszélyeztetettek, a Charta e nyelveket védi.

Vannak azonban államok, amelyek *hivatalos* nyelvük védelmét is indokoltnak érzik. Veszélyeztetettnek érzi hivatalos nyelvét, a franciát, a világ egyik legelterjedtebb nyelvét Franciaország: a veszélyt főleg abban látják, hogy a nyelvhasználat bizonyos színterein a franciát háttérbe szorítják más nyelvek, s ezért 1994 óta külön törvény, a Toubon-törvény védi a francia nyelvet. A magyar Országgyűlés szintén alkotott egy nyelvvédelmi jellegű törvényt, a 2001. évi XCVI. törvényt, amely azonban – szemben a francia törvénnyel és a szlovák államnyelvtörvénnyel – a gazdasági reklámozás és üzletfeliratokon túl csak egyes közérdekű közlemények nyelvére terjed ki, és e szűkebb körben is jóval gyengébb védelmet nyújt.

Úgy vélem, a Charta megalkotói jól látták, hogy nyelvvédelemre szükség van, hogy a védelemnek a történelmi nyelvekre, s ezek közül elsősorban a regionális vagy kisebbségi nyelvekre kell kiterjednie, mert a hivatalos nyelveket önmagában is jól védi a hivatalos nyelvi jogállás és a sok beszélő.⁶⁰ Igazolhatóan tartom ugyanakkor a hivatalos nyelvek védelmét is: véleményem szerint a francia és a szlovák szabályozással nem az a baj, hogy védi a francia, illetve a szlovák nyelvet, hanem az, hogy a védelmet a francia szabályozás szinte egyáltalán nem terjeszti ki az ország más történelmi vagy honos nyelveire, a szlovák szabályozás pedig csak igen korlátozottan teszi ezt meg.

Ami a jövőt, a kilátásokat illeti, úgy vélem, a történelmi Magyarország határain kívül nincs szükség és emberi jogi alapon nincs is lehetőség a magyar nyelv jogállásának érdemi megváltoztatására, s nincs erre szükség és lehetőség Magyarországon sem, mindazonáltal Magyarországon a magyar nyelv jogi védelmét azért emberi jogi alapon lehetne és kellene is valamelyest erősíteni. Komolyabb problémák a szomszédos országokban vannak, főként azokban, ahol a magyar nem hivatalos nyelv: a magyar nyelvet ugyanis – mint a fentiekben kimutattam – az emberi jogok nemzetközi joga alapján megilletné a hivatalos nyelv jogállása minden szomszédos államban. De van-e esély ennek elnyerésére?

⁶⁰ Más kérdés, hogy a Charta által nyújtott nyelvvédelmet – és a Keretegyezmény által nyújtott jogvédelmet – sokan gyengének tartják, és így vélekednek a végrehajtási mechanizmusokról is (vö. például Juhász: 2012: 50). Magam is osztom e véleményt, de azzal a kiegészítéssel, hogy azért mindkét egyezményben nagy lehetőségek rejlenek, amelyeket sokkal jobban is ki lehetne aknázni (vö. Andrassy–Vogl 2012: 113–115).

Megítélésem szerint van, hiszen erős emberi jogi érvek szólnak a magyar nyelv e jogállása mellett, s az ilyen érvek súlyát nem szabad lebecsülni. Emellett számításba kell venni a szomszédos államokban élő magyarok igényeit és autonómiatörekvéseit, hiszen ezeknek mindig része a magyar nyelv jogállásának erősítése. Ahhoz persze, hogy a lehetőség valósággá is váljon, mindenkinek meg kell tennie a magáét a maga helyén és még időben.

IRODALOM

- Andrássy György 1998. *Nyelvi jogok. A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra*. Pécs: JPTE Európa Központ.
- Andrássy György 2013. *Nyelvszabadság. Egy egyetemes elismerésre váró egyetemes emberi jog*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Andrássy György 2015. Gondolatszabadság, szólásszabadság, nyelvszabadság. In Koltay András – Török Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején*. Budapest: Wolters Kluwer. 11–52.
- Andrássy György 2005. A kultúra és az Európai Unió. *JURA* 11 (2) 29–39.
- Andrássy, György – Vogl, Márk 2012. Non-Territorial Languages. In López, Alba Nogueira – Ruiz Vieyetz, Eduardo J. – Libarona Urrutia, Inigo (szerk.): *Shaping language rights. Commentary on the European Charter for Regional and Minority Languages in light of the Committee of Experts' evaluation*. Strasbourg: Council of Europe Publishing. 79–120.
- Arzoz, Xabier 2007. The Nature of Language Rights. *JEMIE (Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe)* Vol. 6 (2) (by European Centre for Minority Issues). <http://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2007/2-2007-Arzo.pdf>
- de Azcarate, Pablo 1945. *League of Nations and National Minorities. An Experiment*. Carnegie Endowment for International Peace. Washington.
- Balogh Artúr 1930. *La Protection Internationale des Minorités. Les éditions internationales*, Paris.
- Bíró Gáspár 1995. A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvénytervezet előkészítésének tapasztalatairól. In *Az identitásválasztás szabadsága*. Budapest: Osiris-Századvég Kiadó. 36–42.
- Bruhács János 1988. A kisebbségek védelmének nemzetközi jogi szabályozása az ENSZ keretében. In Szalayné Sándor Erzsébet (szerk.): *Tanulmányok a nemzeti kisebbségek jogi védelméről*. Pécs: JPTE ÁJK Kisebbségvédelmi Munkaközösség. 175–251.
- Buza László 1930. *A kisebbségek jogi helyzete*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Capotorti, Francesco 1979. *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*. New York: United Nations.
- Cloude, Inis 1955. *National Minorities. An International Problem*. New York: Greenwood Press Publishers. 6–50.
- Corpus Juris Hungarici Elektronikus dokumentum, KJK Kerszöv, 2000. Lásd még: Ezer év törvényei: <https://1000ev.hu/>
- de Varennes, Fernand 1996. *Language, Minorities and Human Rights*. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers.

- de Witte, Bruno 2004. Language Law of the European Union: Protecting or Eroding Linguistic Diversity? In Smith, Rachael Craufurd (ed.): *Culture and European Union Law*. Oxford: Oxford University Press. 205–241.
- Eötvös József 1865. *A nemzetiségi kérdés*. Pest: Ráth Mór.
- Felleler, Jan: Multilingual states and empires in the history of Europe: the Habsburg Monarchy. 2011. In Kortmann, Bernd – van der Auwera, Johan (eds.): *The Languages and Linguistics of Europe: A Comprehensive Guide*. Berlin – Boston: Mouton de Gruyter. 713–728.
- Flachbart Ernő 1937. *System des Internationalen Minderheitenrechtes*. Budapest: R. Gergely Verlag.
- Green, Leslie 1987. Are Language Rights Fundamental? *Osgoode Hall Law Journal* 25 (4): 639–669.
- Halmosy Dénes 1983. *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Gondolat Könyvkiadó.
- Heidegger, Martin 1994. Levél a humanizmusról. In „...költőien lakozik az ember...” – *Válogatott írások*. Budapest – Szeged: T-Twins Kiadó – Pompeji. 117–170.
- Herczegh Géza 1988. A kisebbségek nemzetközi jogi védelme. In Szalayné Sándor Erzsébet (szerk.): *Tanulmányok a nemzeti kisebbségek jogi védelméről*. Pécs: JPTE ÁJK Kisebbségvédelmi Munkaközösség. 389–424.
- Horváth Zoltán – Ódor Bálint 2005. *Az Európai Unió alkotmánya*. Budapest: HVG Orac Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Juhász Hajnalka 2012. A nyelvi jogok helyzete az Európai Unióban: korlátok és lehetőségek. In Eplényi Kata – Kántor Zoltán (szerk.): *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nemzetpolitika 21. századi kihívásai*. Budapest: Nemzetpolitikai Kutatóintézet – Lucidus Kiadó. 45–64.
- Joó Rudolf 1978. A „Capotorti-jelentés”. *Külpolitika* V (1): 86–94.
- Kardos Gábor 2002. A nemzetközi jog diszkrét bája. Ötvenéves Az emberi jogok egyetemes nyilatkozata. In Nagy Boldizsár – Jeney Petra (szerk.): *Nemzetközi jogi olvasókönyv*. Budapest: Osiris Kiadó. 199–204.
- Király Miklós 2007. *Egység és sokféleség. Az Európai Unió jogának hatása a kultúrára*. Budapest: Új Ember Kiadó.
- Kloss Heinz 1966. Types of Multilingual Communities: A Discussion of Ten Variables. In Lieberman, Stanley (ed.): *Explorations in Sociolinguistics*. Bloomington: Indiana University Press. 7–17.
- Kovács Péter 1996. *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kymlicka Will 1995. *Multicultural Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- Láncos Petra Lea 2014. *Nyelvpolitika és nyelvi sokszínűség az Európai Unióban*. Budapest: Pázmány Press.
- Nádor Orsolya 2002. *Nyelvpolitika. A magyar nyelv politikai státuszváltozásai és oktatása a kezdetektől napjainkig*. Budapest: Books in Print.
- Nagy Noémi 2015. A hatalom nyelve – a nyelv hatalma. PhD értekezés, kézirat. Pécs. <http://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/nagy-noemi/nagy-noemi-vedes-ertekezes.pdf>
- Ódor Bálint: 2010. A nemzetpolitikai érdekérvényesítés lehetőségei az EU-ban Lisszabon után. *Pro Minoritate* 4: 4–11.
- Patten, Alan 2006. Who Should Have Official Language Rights? *Supreme Court Law Review* 101–115.

- Patten, Alan 2014. *Equal Recognition: The Moral Foundations of Minority Rights*. Princeton: Princeton University Press.
- Pool, Jonathan 1991. The Official Language Problem. *American Political Science Review* 85 (2): 495–514.
- Romsics Ignác 2005. *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Szalayné Sándor Erzsébet 2003. *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör.
- Thornberry, Patrick 1991. *International Law and the Rights of Minorities*. Oxford: Clarendon Press.
- Vizi Balázs 2013. *Európai kaleidoszkóp. Az Európai Unió és a kisebbségek*. Budapest: L' Harmattan.